

14. Driftsfasen i et naturprojekt

Dette afsnit har især betydning for driftsfasen, også den langsigtede.

Der findes mange eksempler på naturprojekter, hvor det efterfølgende kan være svært at retfærdiggøre den investering, der er gjort under anlægsarbejdet, fordi den efterfølgende drift og pleje enten var den forkerte, eller fordi initiativerne aldrig blev forankret i en langtidssikret naturplan med de rette ansvarspersoner tilknyttet. Naturgenopretning af et lysåbent naturområde udføres både ved en passende førstegangsindsats (anlægsfase med hegning, afpudsning, rydning, afbrænding med videre), men i allerhøjeste grad også ved en efterfølgende målrettet drift og pleje. Rammerne for den langsigtede drift og pleje bør integreres og sammentænkes med projektudførelsen, og tiltagene skal iværksættes inden naturprojektet bliver afsluttet, og projektmidlerne slipper op. I følgende afsnit præsenteres en række relevante overvejelser, der skal rette fokus imod vigtigheden af den efterfølgende drift og pleje. Afsnittet understøttes af eksempel på naturplan i Bilag 7 samt bilag 8 formel driftsaftale.

14.1 BEHOV FOR NYE INCITAMENTER I NATURPLEJEN

For at kunne gennemskue de mange barrierer, der begrænser mulighederne for at effektivisere naturplejen i dagens Danmark, er det vigtigt at forstå den grundlæggende præmis, der adskiller tidligere tiders driftsformer fra nutidens: Ingen bonde har nogensinde plejet en eng af hensyn til orkideer eller sommerfugle! Han har utvivlsomt glædet sig over de mange blomster og insekter, mens han har kigget til køerne eller slået høet. Men det centrale for ham har været at få foder til dyrene og dermed gødning til markerne. I dag kan det normalt ikke betale sig at udnytte naturarealerne, hverken til afgræsning eller høslæt, da omkostningerne ved det ikke står mål med udbyttet. Derfor gror naturarealerne til.

Vi står med andre ord i dag ved et vadedsted, hvor det er blevet nødvendigt at redefinere brugen af de lysåbne naturtyper og finde nye incitamentter til at drive naturplejeprocesserne. Der er behov for at indtænke nye perspektiver og nye værdier, der kan medvirke til at katalysere den pleje af kulturlandskabet, som er så altafgørende for bevarelsen af den biologiske mangfoldighed.

En ny tilgang kunne være en ændring af tilskudsordningerne, med retning henimod fastholdelse af biologisk mangfoldighed, eller fastholdelse af landskabelige værdier i ådalene. Et andet incitament i omstillingsprocessen, kunne være at sætte større fokus på produktion af kvalitetskød fra dyr, som har haft et liv på naturarealer. Eller det kunne være en mere systematisk høst af biomasse til produktion af energi. Løsningerne ligger ikke lige for. Det er desværre nok hverken jagt- eller fiskeri-interesser, der kan redde orkideerne, som det, langt hen ad vejen, har vist sig muligt for vandløbene og mange skovnære naturtyper. De kommende år må vise, hvordan der igen kan skabes incitamentter for naturpleje på de lysåbne naturtyper i Danmark.

Urfuglen findes ikke længere i den danske natur, foto: Mads Fjeldsø Christensen, Vejle Kommune.

14.2 NATURPLANER OG BIOLOGISK MANGFOLDIGHED

I alle traditionelle naturgenopretningsprojekter bør der nødvendigvis være stor fokus på at langtidssikre den investering, der bliver gjort i anlægsfasen med henblik på at opnå de langsigtede mål for landskabsværdier og biologisk mangfoldighed. Det handler om at genoprette, eller i hvert fald forbedre en dårlig tilstand. Men, hvordan gør man det mest effektivt?

Ofte kræver det ikke den store erfaring, at få igangsat anlægsarbejdet med hegning eller rydning på et overdrev, som har været uden græsning i en årrække. Det kræver imidlertid mange års erfaring at estimere, hvordan den efterfølgende pleje håndteres optimalt. Hvor stort skal dyretrykket være? Hvilken type dyr skal pleje arealet? Går udviklingen den rigtige vej, eller er der behov for yderligere justeringer? Den efterfølgende drift kræver ligeledes rigtig god dialog og vidensdeling mellem de involverede parter, for at få tingene til at lykkes optimalt. Hvad enten dyreholderen er professionel eller en lokal ildsjæl, så er det vigtigt, at man er helt enig om målsætningen og vejen til at nå målet for det pågældende område.

Alle disse overvejelser kan med fordel samles i en naturplan, der kan betragtes som er en slags logbog eller nedfældet handleplan for det pågældende område (se bilag 7). Generelt er der grundlæggende to forskellige former for naturplaner:

1. Fastholdelse og sikring af en fortsat drift, som kører godt og målrettet
2. Etablering af ny drift, fx efter en større rydning eller en genhegning af et forsømt areal

For at sikre en vis kontinuitet, bør naturplaner, som et minimum, strække sig over en 5-årig periode. Hvis der foreligger et 5-årigt tilsagn om græsnings- og plejetilskud på arealet, vil det være en stor fordel at naturplanen følger tilsagnsperioden. Opsæt realistiske delmål undervejs gennem de fem år. Det er vigtigt, at planen ikke er for ambitiøs, og derved afskrækker frem for at motivere.

Får plejer naturen på Ulvshale, Møn, foto: Mads Fjeldsø Christensen, Vejle Kommune.

En naturplan er nødt til at være langtidsholdbar, for at have en effekt. Efter mange års misvedligholdelse af en lokalitet kan det tage mindst ligeså mange år, før den biologiske mangfoldighed og den "oprindelige" naturtilstand har indfundet sig igen. Det er derfor af afgørende betydning, at planen bliver udarbejdet i tæt samarbejde med den ansvarlige for driften, og at delmålene fastsættes i fuld forståelse alle berørte parter imellem.

Forankringen og lokalt ejerskab til den proces, der er sat i gang, kan bedst opnås ved lokal inddragelse, eller som et minimum, lokal forståelse. Forskellige former for lodsejerorganisering, græsningsselskaber og kogræsserlaug med videre er beskrevet i Kapitel 9 Det retlige grundlag for naturplejen. Ud over at tilstræbe en god lokal forandring, er det ligeledes en god ide at investere lidt tid på at holde ejer af arealet godt informeret, ligesom det kan være hensigtsmæssigt at inddrage jægere/forpagtere/dyreholdere, hvis arealet er udlejet til jagt/forpagtning eller der er aftale med en dyreholder.

Stolthed over at eje et godt naturareal kan danne grundlag for en naturplan

Hvem vil ikke føle stolthed over at have løgfrø, stor gøgeurt eller rødlig perlemorsommerfugl på sin ejendom? Det vil de fleste naturmennesker, men det gælder også de fleste landmænd og alle øvrige lodsejere. Man har noget særligt, og man kan rent faktisk selv gøre en forskel for denne specifikke art.

Selvom natursynet kan være forskelligt, så sætter de fleste lodsejere stor pris på naturen. Mange af dem er imidlertid ofte slet ikke klar over, at de har sjældne eller truede arter på deres ejendom. De fleste bemærker rådyrene, den røde glente, eller engblommen, men det er de færreste, der har opmærksomheden rettet imod insekter, svampe eller padder.

En vigtig brik i udarbejdelsen af en god naturplan, er derfor i høj grad formidling og dialog med lodsejer omkring biodiversitet og rødlistet. Fortæl om de sjældne dyr og planter, der findes netop på den specifikke ejendom. På den måde mobiliserer man let langsigtet ejerskab og ofte konkrete handlinger. Vis arten frem, hvis det er muligt, så der ikke er tvivl. Fremhæv stedets vigtighed for artens videre overlevelse i området/ resten af landet. Fortæl også om indikatorarterne. En meget konkret tilgang til begrebet "biologisk mangfoldighed" gør det nemmere at forstå, hvad der er tale om, og ikke mindst, at det rent faktisk er muligt selv at gøre noget ved sagen. Hvor indsatser imod eksempelvis klimaforandringer kan være svære at sælge, fordi problemstillingen er så diffus, så kan alle se, at et oprenset vandhul eller en afgræsset eng udgør forskellen på, om en art har et sted at leve eller ej.

Løgrøen med de lodrette pupiller er blevet sjælden i Danmark, foto: Mads Fjeldsø Christensen, Vejle Kommune.

14.3 DATAGRUNDLAGET DER SKAL UNDERSTØTTE NATURPLANEN

Data fra naturdatabasen og NOVANA-overvågning/kortlægning udgør det bærende fundament for den dokumentation, der skal ligge til grund for en målrettet naturplan. Disse data beskriver både den biologiske og den fysiske tilstand, samt de plejebenhov, der er på arealet (*henvisning til DMU's feltskemaer*). Anvendte data bør ikke være mere end højst fem år gamle!

Natura 2000-håndbogen - Lodsejerdialog & samarbejde

Andre databaser indeholdende naturdata kan med fordel frekventeres med henblik på at tilegne sig et overblik over sjældne arter: Fugle og Natur, Svampeatlas, Atlas Flora Danica, DOF-basen, lokale naturforeninger eller naturinteresserede personer. Lokale naturinteresserede er ofte en rigtig god kilde til viden og kan med fordel inddrages i arbejdet med både indsamling af viden og vidensdeling i forhold til lodsejere.

Af hensyn til den løbende effektevaluering er det ligeledes vigtigt at dokumentere den indsats, der iværksættes i forbindelse med naturplanen. Hvis ikke der foreligger et konkret sammenligningsgrundlag, kan det være svært fra år til år at vurdere, om der er sket en reel forbedring af lokaliteten eller ej. Som minimum bør arbejdet inkludere fotos eller videoklip. Er rammerne til stede, kan det anbefales, at indsatsen suppleres med en mere grundig overvågning. Overvågningen bør som minimum bestå i at følge udviklingen af de sjældne arter, der er centrale i naturplanen. Findes der ikke sjældne arter på lokaliteten, kan man udvælge "stjerne-arter" fra feltskemaerne. Inddrag meget gerne lokale eksperter i overvågningen, og evaluer overvågningen ved en markvandring med den, der har ansvaret for driften (lodsejer og/eller dyreholder).

Brandmandens lov og mål for indsatsen

Naturplanens hovedtiltag bør altid rettes mod det mest unikke og truede element i naturområdet, efter principperne i "Brandmandens lov". Det handler først og fremmest om at bevare den natur, der er mest værdifuld, og de naturområder som stadigvæk er intakte og i god drift. Brænder alle fire længer på gården, giver det mening at redde hovedbygningen, hvor de største værdier findes. Det er den værdifulde natur, der huser den store genetiske diversitet, og som er altafgørende for bestandenes fremtidige overlevelseschancer. Er der flere ressourcer til rådighed, handler de følgende tiltag om at genoprette og nyetablere ødelagt natur. Trin 3 og 4 i Brandmandens lov er vigtige processer på langt sigt, men initiativerne må aldrig ske på bekostning af bevarelsen af den værdifulde natur, der stadigvæk findes.

Brandmandens lov	
1. Bevar	eksisterende biotoper. Bevar den oprindelige og mest værdifulde natur
2. Beskyt	velbevarede biotoper mod påvirkning fra dyrkningsfladen. Reducér den skadelige påvirkning på naturen.
3. Genopret	naturmæssigt forringede biotoper. Genopret, hvor der er sket skader.
4. Nyetabler	nye naturområder i sammenhæng med eksisterende.

Figur 3. "Brandmandens lov" på naturområdet.

Afhængigt af, om et areal er omfattet af enten § 3 i Naturbeskyttelsesloven, en fredning eller et Natura 2000-område, kan der være flere forskellige mål, der skal forfølges:

1. Bevare rødlistede eller fredede arter
2. Mål om gunstig bevaringsstatus i Natura 2000-planer
3. Mål opsat i en kommunal naturkvalitetsplan
4. Mål opsat i en fredning

14.4 STØTTEORDNINGER OG NATURPLEJE

Som situationen er i dag for den enkelte dyreholder er støtteordningerne som regel nødvendige, hvis økonomien i driften af Danmarks naturarealer skal hænge sammen. Støtteordningernes mange krav kan paradoksalt nok også gøre det svært at udføre en optimal drift til gavn for de sjældne arter på et areal. Der er en tendens til, at støtteordningerne målrettes "et gennemsnit" af den pleje som ønskes. Her primo 2015 og de næste ca. fem år frem i tiden, er der ikke udsigt til at støtteordningerne designses, så de fuldt understøtter de specifikke formål med naturplanerne for det enkelte areal. Til gengæld er der i de nye ordninger sket en opblødning, som gør det muligt at udføre en rimelig pleje og samtidig overholde reglerne i støtteordningerne.

Det er en rigtig god ide at få udarbejdet en naturplan! Det bør ske for enten at understøtte, at arealet udvikler sig i en positiv retning, eller for at bevare eksisterende sjældne arter på arealet, der netop sikres via en målrettet drift. For at undgå problemer, så siger det sig selv, at enhver naturplan der tænkes udarbejdet på et areal og som modtager en eller anden form for miljøstøtte (pleje af græs og naturarealer, fastholdelse vådområder, ændret afvanding, 20-årig udtagning, osv.) nødvendigvis også skal respektere de krav der ligger i de forskellige ordninger.

Ansvar for at miljøstøtteordningerne overholdes ligger i dag hos Naturerhverv. Naturerhverv er dog ikke udfarende med hensyn til at sikre, at naturen reelt også udvikler sig i den tiltænkte positive retning. Styrelsen er garant for at EU's midler til formålet kanaliseres ud til den enkelte landmand via forskellige støtteordninger. Ansvar for at natur-målene indfris i praksis ligger hos den lokale naturmyndighed (kommunen). Ideelt set er det kommunen som bør tage dialogen med lodsejeren / dyreholderen med hensyn til at få driften implementeret på den mest hensigtsmæssige måde.

I den forbindelse er det her MEGET vigtigt at kommunen er helt bevidst om sig egen rolle. Man skal eksempelvis være meget påpasselig med at rådgive om støtteordninger. Det juridiske aspekt er ikke er kommunens ansvarsområde. Forkert rådgivning kan afstedkomme store problemer i en evt. erstatningssag. Rådgivning bør udføres af professionelle konsulenter, gerne fra et landbrugscenter med speciel viden om natur og miljøordninger, og med den fornødne forsikring tilknyttet centrets rådgivning.

Enhver dialog omhandlende etablering af en naturplan på et areal, bør derfor tage udgangspunkt i en snak om bindinger afledt af miljø og naturstøtteordninger på det pågældende areal. Inden der udarbejdes en plan bør kommunen sikre sig at alle krav, affødt af diverse støtteordninger, er kendte. Og der bør tages udgangspunkt i krav og rammer for de ordninger, der måtte være på arealet ved udformning af naturplanen. Med den viden kan lodsejer og kommune begynde udarbejdelsen af en plan for naturen på arealerne.

14.5 GODE RÅD VED DRIFT AF VÆRDIFULDE NATURAREALER.

- Det allervigtigste: Få helt styr på de støtteordninger, som ligger på arealet, og sørg for at de senere plejetiltag er inden for rammerne af støtteordningerne.
- Husk de vigtigste arealer først! Brug brandmandens lov, når du - som kommune eller lodsejer - gerne vil medvirke til at sikre naturen. Arealer med størst biologisk mangfoldighed, og som allerede er i drift skal fortsat passes!
- Lad kravene for de mest sjældne arter danne grundlag for hvordan plejen planlægges og udføres.
- Udarbejd en femårig plan for plejen! Planen kan med stor fordel startes ved et køkkenbord, hvor den driftsansvarlige, dvs. lodsejer og/eller dyreholder, kommune og landbrugsrådgiver sætter sig ned. Kommunen bidrager med viden om naturindholdet og natur-målene på arealet suppleret med den specifikke viden som lodsejer selv sidder inde med. Landbrugsrådgiveren medvirker til at sikre, at naturplanen spiller sammen med de støtteordninger, der findes på arealerne.
- Overvågning af arealerne - som et minimum de sjældne arter - er vigtig, hvis man vil sikre sig at driften på arealet reelt fremmer netop de sjældne arter. Hvis det er muligt, så brug gerne lokale eksperter og frivillige i overvågningen af arealerne.
- Selve plejen af arealerne bør udføres så den gavner de arts-grupper, man gerne vil beskytte og fremme på arealet.
- Arealer med sjældne planter, insekter på gødning og blomsterlevende insekter (fx sommerfugle og svirrefluer): Et moderat græsningstryk i foråret, et lavt tryk i sommeren og et moderat tryk i efteråret. Gerne vintergræsning. Gerne en eller to måneders græsningspause midt sommer (juli, august), hvor næringsindholdet i forvejen typisk er lavt.
- Arealer med sjældne svampe: Svampe (vokshatte, køllesvampe og rødblade) findes først og fremmest på overdrev eller tørre enge. Svampene kommer typisk frem fra midt i august og er der til frosten kommer. Den bedste pleje for fremme af svampe er en moderat forårs- og sommer-afgræsning, efterfulgt af et øget tryk, når græsset efter sommerpausen begynder at gro igen. Gennem efteråret holdes et tæt lavt plantedække til frosten kommer.
- Arealer med sjældne fugle: På enge - og særligt på strandenge - findes karakteristiske og sjældne ynglende engfugle (især vadefugle). Ud over vandstanden på arealerne, som har stor betydning for fuglenes trivsel og ynglesucces, er græsningstrykket en afgørende faktor for fuglenes succes. I foråret (april – maj) mens de voksne fugle ruger, bør græsningstrykket være lavt. Når ungerne er klækket øges græsningstrykket. Det højere græsningstryk fortsættes til frosten kommer og dyrene bindes ind.
- Vær opmærksom på invasive arter: Det er meget lettere at fjerne få planter end en etableret bestand. Der er en tendens til at man afventer om de invasive planter bliver et problem inden der skrives til handling. Al erfaringer viser imidlertid at det er u hensigtsmæssigt at vente for længe. Få derfor indsatsen for bekæmpelse af evt. invasiv art med i naturplanen selvom truslen umiddelbart kan synes mindre.

14.6 EKSEMPEL PÅ EN SIMPEL NATURPLAN

Der er gennem tiden udarbejdet mange plejeplaner for naturområder. Langt de fleste er fagligt set meget grundige og gennemarbejdede. Det eneste problem er, at der i en kommunal forvaltning i dag ikke er resurser til at lave ret mange naturplaner på op imod 5 og 10 sider for hvert naturområde. Det er imidlertid meget vigtigt, at driften udføres korrekt på et værdifuldt areal med sjældne arter. Derfor er her udarbejdet et forslag til en mere simpel model, som ved sin enkelhed er let overskuelig for lodsejeren, og som relativt hurtigt kan opdateres fra kommunens eller rådgivernes side.

Som beskrevet ovenfor er det hensigtsmæssigt for både lodsejer og kommune at udarbejde en aftale om drift på et naturareal - en naturplan. Naturplanen sikrer, at den unikke natur fastholdes eller, at den gode natur udvikler sig til at blive endnu bedre. Inden en sådan naturplan udfærdiges for det pågældende areal så skal lodsejeren - meget gerne med hjælp fra sin konsulent - fremskaffe og gennemgå samtlige ordninger/aftaler, der ligger på arealet. Dvs. både miljøstøtteordninger, tinglyste aftaler (ex. vådområder) samt grundbetaling. Kommunen finder frem hvad der ligger af lovmæssige bindinger, naturbeskyttelseslovens §3, N2000, fredninger, kommuneplan (naturnetværk, naturkvalitetsplan)

En simpel naturplan kan indeholde tre dokumenter (se bilag 7):

- A. Kort over støtteberettigede arealer herunder grundbetaling, og miljøstøtte, samt de vigtigste regler
- B. Faktaark over plejekrav og tilskud
- C. Kort over hegninger og plejeanvisninger i henhold til sjældne arter

Ad. A) Her vises de støtteordninger, der er gældende på de arealer der er omfattet af naturplanen. Der angives de vigtigste krav og deadlines for hver ordning i oversigtsform, så landmanden hurtigt kan skabe sig et overblik overoverskue.

Ad. B) Her får man et forenklet overblik over forskellige plejekrav og tilskud. Faktaarket skal derfor læses med forbehold.

Ad. C) Her angives for hver hegning tilhørende plejeanvisninger. Det kan være niveauet for afgræsning, dyretryk, art og græsningsperiode. Det kan være høslæt med efterfølgende afgræsning. Det kan være udelukkende høslæt.

Fempletet køllesværmer er afhængig af en god pleje af den lysåbne natur, foto: Mads Fjeldsø Christensen, Vejle Kommune.

14.7 GODE RÅD VED GENOPTAGELSE AF DRIFT EFTER LÆNGERE TIDS OPHØR

- Tænk den efterfølgende drift ind i projektet allerede, når du planlægger anlægget. Dvs. du skal gennemtænke konsekvenser af fx en større rydning, INDEN du sætter rydningen i værk.
- Inden rydning foretages maskinelt, kan det mange steder være en stor fordel at arbejde to-tre år med målrettet græsning (=biologisk rydning). Dyrene kan åbne arealet op og reducere - eller måske helt eliminere - behovet for maskinel rydning. Dvs. at der søges om penge til hegning først og rydning efterfølgende.
- Vinterafgræsning med kreaturer er særlig effektiv overfor fx pil. Optimalt er det, at dyrene bindes ud i april, tages af arealet i juli og august, og bindes ud igen i september og til der er spist op.
- Målrettet afgræsning med højt dyretryk i korte perioder i folde: Ved at etablere midlertidige folde med høj dyretæthed i en større hegning kan dyrene gøre et stort indhug i et tilgroet areal. Både gennem fysisk slid og nedbidning.
- Særligt i de våde naturtyper bevirker afgræsning, at der dannes en solid græssål, som bedre tåler at der senere kommer maskiner ind på arealet. Det er selvfølgelig stadig meget vigtigt, at maskinerne trykker mindst muligt på arealet.

- Særligt med de meget våde og tilgroede arealer skal det overvejes om dyr overhovedet kan komme ud på arealerne efter en rydning. Dette kan en indledende græsning være med til at be- eller afkræfte.
- Tænk biohøst ind i projektet på naturtyper med et særligt højt næringsindhold fx fra tidligere landbrugsdrift. Der kan fjernes op til 100 kg N pr ha. og ca. 10-15 kg P pr ha. ved høslæt.

Naturgenopretning af det lysåbne naturområde udføres både ved en passende førstegangssindsats (anlægsfase med hegning, afpudsning, rydning, afbrænding m.v.), men i allerhøjeste grad også ved en efterfølgende målrettet drift og pleje. Rammerne for den afledte drift og pleje formuleres i en driftsplan, som udarbejdes parallelt med projektudførelsen for at opnå maksimal synergi.